

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ט, תשי"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

השורש 'ערב' בעברית ובלשונות הקרובות *

שורש ער ב מעיד כמאה עדים, מה גדולה ה־ערבוביה-
בשרשים העבריים, שהם לכאורה בני מוצא אחד, אך למעשה
אינם אלא שרשים שונים, אשר במרוצת הזמן נתמזגו והיו לשורש
אחד.

נפתח במלת עֶרֶב. מניין מוצאה? כבר אבן-עזרא חקר
ופירש: 'ונקרא כן שנת ער בו בו הצורות; ובִּקְר הפך עֶרֶב,
שיוכל אדם ל בקר בינות הצורות' (ברא' א, ה).

אם אמנם יש קשר מישרין בין שורש 'ערב' (ערבב) לבין
השורש של עֶרֶב – דבר זה טעון עדיין עיון. ברור על כל פנים,
כי שורש 'ערב' (עֶרֶב) מקביל לשורש עֲרַב (ערב) הערבי,
eiēbu האכדי, שפירושו נכנס, בא (השמש). מלכתחילה שונה
שורש זה, דרך משל, מן השורש 'ערב' במלים עֲרָבָה, עֲרָבִי,
המופיע בערבית בצורת עֲרַב (ערב). בלשון הערבית קיימים
שני הגאים שונים – ע, ע' (ע : ע') – שבלשון העברית נודהו והיו
להגה אחד – ע.

ובכן מניין ההוראה של עֶרֶב? העברי הקדמון קורא לזריחת
החמה 'יציאה', ולשקיעתה 'ביאה'. בעוד שלפי התפיסה הרגילה
צריך היה לומר להפך, הרי ניכרת כאן ההשקפה, שיש לו לשמש
מין 'אוהל', שבו הוא לן כל הלילה, ממנו הוא יוצא בבוקר –
בבוקר ואליו הוא נכנס עם ערב' (ב' קלאר, מחקרים ועיונים,

* פרק מתוך ספר העתיד לצאת בקרוב.

עמ' 71. – וראה דרך משל תה' יט, ה ואילך). ובכן עָרַב פירושו זמן הכניסה, ומֵעָרַב – מקום הכניסה של השמש לתוך אוהלו, השמים.

עָרְבוֹן (בראשית לח, יז–כ) אינו אלא משכון, הנכנס אל בית המלווה. ואגב, אף 'משכון' – מלה אכדית – פירושו החפץ שמניחים, מִשְׁפָּנִים, בבית המלווה. ומלת 'עירבון' הצמיחה פועל משלה, עָרַב לאדם, כלומר היה אחראי לו (ויש אומרים, כי אף פועל זה פירושו בעיקר: הכניס אל תחת מרות המלווה).

כנראה, שונה בעיקרו מן השורש הזה השורש של המלים עָרְבִי וכן עָרְכָה, כגון 'ערבות מואב'. לכאורה עָרְבוֹת, השכיחה במקרא הרבה בכל מקום, אינה אלא ריבוי של עָרְכָה. אך דומה, כי אין הדבר כן. מה נעשה בִּרְכַב בערבות – (תה' סח, ה), כינוי של הקב"ה? ואכן התקשו בו החוקרים, ויש שמצאו לו תיקון מתוך תיקון הנוסח: אל תקרי 'רכב בערבות', אלא רכב בערות, והכול אתי שפיר. הרי מצאנו בישעיהו יט, א: "הנה ה' רכב על עב קל!" אך בעשרות השנים האחרונות נתברר, כי תיקון זה, כמות רבים אחרים, מיותר הוא. וזכותה של לשון אוגרית עמדה לנו בבירור מוצאה של מלה זו.

לפני קרוב לשלושים שנה נתגלו בצפון סוריה בחרבות עיר, אשר שמה, כפי שנתברר אחר כך, היה אוגרית, לוחות חומר כתובים בכתב יתדות אלפביתי. אחרי שפוענח כתב זה נמצא, כי הלשון לשון שמית היא, קרובה ביותר לעברית ולפיניקית. בעזרת לשון חשובה זו נתחוורו כמה סתומות במקרא, וביניהן אף 'רכב בערבות'. שכן באוגריתית אחד מכינויו של בעל הוא 'רכב ערפת'; ואין 'ערפת' אלא, כפי שמוכיחה האוגריתית

והאכדית, עבבים! ועתה נזכרו החוקרים, שגם בלשון העברית אפשר למצוא שורש 'ערף' בהוראה קרובה (השווה 'חשך בַּעֲרִיפָה', 'ישעיה ה, ל'); אף 'ערפל' כנראה מתייחס למלה זו. נמצאנו למדים אפוא, כי בצירוף 'רכב ערבות' אין שורש ערב אלא ערף. כיצד ומשום מה נהפכה הפ' לב' (השווה, דרך משל: בצע-פצע, הַבְּקָר-הַפָּקֵר ועוד) – דבר זה צריך עדיין עיון. אך בעובדה גופה אין לפקפק: הרי כאן לפנינו שורש 'ערב' שלישי, שמוצאו מ'ערף', והוראתו נתגלתה לנו בזכות הלשון האוגריתית.

אף לשון שמית אחרת מסייעת בידינו לעמוד על הוראה מסוימת של 'ערב', שנתקיימה בה, אך נשתכחה מן הלשון העברית במרוצת הזמן: 'לא יסכו לה' יין ולא יַעֲרְבוּ לוֹ זִבְחֵיהֶם' (הושע ט, ד). מה כאן 'יערבו'? לא היססו חוקרים מסוימים לתקן 'לא יערכו', והכול על מקומו בא בשלום. אבל בלשון הכתובות השבאיות שבדרום ערב יש 'ערב' בהוראת 'הקריב קרבן', ונמצא אפוא הפסוק כתיקונו בלא תיקון; ויש אומרים (רש"י), שכאן 'ערב' – נעם, ובכן נושא המשפט 'זבחייהם'.

קשה לברר בדיוק, מניין ההוראה 'ערב' – ער בב (ייתכן: הכניס), ועוד יותר קשה לעמוד על טיבה של 'ערב' – נעם, ועל שייכותה לשרשים הנ"ל.

ואליבא דאמת אפשר להוסיף עוד הוראה על ההוראות הנ"ל; ישעיה כד, יא גורס: 'עָרְבָה כָּל שִׂמְחָה גִּלְהָ מִשׁוֹשׁ הָאָרֶץ'. מה פרוש 'ערבה' כאן? המתרגמים הקדמונים, השבעים, התרגום הארמי והרומי, מתרגמים: עברה, וגם החוקרים החדשים פוסקים: אל תקרי ערבה אלא עברה. ושוב אפשר להראות,

כי הוראה מקורית נתקיימה כאן בשורש 'ערב'. הפעם נוסע הנוסח המקראי בלשון חז"ל.

כידוע, בלשון חז"ל אנו מוצאים ליד 'ערב' את השורש המורחב ער בב. הנה הוראת הצירופים 'ערבב שמחה', 'צחוק מעורב, מעורבב', 'שמהח מעורבבת' הריהי: שמחה שהפכה לאבל. דרך משל, לגבי הפסוק 'לשחוק אמרתי מהולל-קהלת ב, ב) נאמר בפסיקתא דרבי כהנא, פרשת אחרי מות: 'מה מעורבב הוא השחוק ששחקה מידת הדין על אלישבע בת עמינדב! ראת (-ראתה) ארבע שמחות ביום אחד: ראתה בעלה (אהרן הכהן) כהן גדול, ויבמה (גיסה, משה רבנו) מלך, אחיה (נחשון) נשיא, ושני בניה (נדב ואביהוא) סיגני כהונה. וכיון שנכנסו להקריב ויצאו שרופים נהפכה שמחתה לאבל'. בעל המדרש חזר על הצירוף 'מה מעורבב הוא הצחוק' בלשון אחרת: נהפכה שמחתה לאבל, הא למדת, כי 'ערבה כל שמחה' (- כל שמחה הפכה לאבל).

הדוגמאות הנ"ל עשויות להראות, מה חשובה העזרה, שמושיטות לנו השפות השמיות השונות - במקרה זה הערבית, האכדית, האוגריתית, הכתובות השבאיות, ואף לשון חז"ל - בפתרון סתומות במקרא בכלל ובלשון המקרא בפרט.

ועם כל העזרה הרבה עדיין נותרו מלים, המתייחסות לשורש 'ערב', כגון עֹרֵב, שאין אנו יודעים, מהו קשר המישרין ביניהן לבין שלושת השורשים (ושמא חמישה!), שהתמזגו בשורש 'ערב'. לפעמים קשה להכריע, איזה שורש משרשי 'ערב' לפנינו, משום שיש לחשוד לפחות בשניים, כפי שתוכיח הדוגמה הבאה: 'זאבי עֹרֵב' (חבקוק א, ח) מה הם? האם 'זאבים היוצאים ממאורותיהם

בְּעָרֵב, או 'זאבי עֶרְכָּה? הן בירמיה ה, ו נאמר: 'זאב עֶרְבוֹת יִשְׁדָּדֵם, ואכן נמצאו חוקרים, שתיקנו בפסוק הראשון 'זאבי עֶרְכָּה. תיקון זה חסר שחר הוא, שכן מצינו בצפניה ג, ג: שפטיה זאבי עָרֵב לא גרמו לְבָקָר, היינו 'ערב' מול 'בקר'; אין כל טעם אפוא בתיקון ערבה, לא כאן ולא בחבקוק; וחזרה השאלה למקומה: 'זאבי ערב' מה הם? מסתבר, כי הצדק עם דוד ילין, הרואה בדוגמה זו 'משנה הוראה' מכוון, חיינו הנביא משתמש בכוונה תחילה במלה דו־משמעית כדי לרמוז גם למלת עֶרְכָּה וגם למלת עָרֵב.

ספק־מה מקנן בלבנו אף לגבי הוראת המלה עָרֵב, השגורה על פינו היום בעיקר בצורת עָרֵב רַב (שמות יב, לח). האם סתם ת ע ר ו ב ת יש כאן? ונמצא מי שפירש (גייגר), כי 'ערב רב' אינה אלא מלה אחת, בדומה ל'פקח קוח' (ישעיה סא, א – רד"ק שם: 'שתי מלות ועניינה מלה אחת ופירוש פתוח המאסר'); ובכן 'ערב רב' היינו 'ערברב', שדומה לה מלת 'ועירברבין' שבתרגום אונקלוס (במדבר יא, ד) למלת 'אספסוף', המתייחסת ל'אסף'. או שמא הצדק עם תרגום אונקלוס, המתרגם כאן: נוכראין סגיאין? ואכן, פירוש זה של עָרֵב – נכרי – הולם יותר בנחמיה יג, ג; ויבדילו כל עָרֵב מישראל, והוא עולה בקנה אחד עם המלה הערבית غريب (ע'ריב=זר).

אך אם לגבי המלה הג'ל יש ספקות, הרי עָרֵב – הניגוד של שְׁתִּי – מוצאו אינו מפוקפק כלל. מי שראה גול בעבודתו, יבין את הדבר מיד. שכן חוטי הערב מוכנסים לתוך השתי – ובכן שוב 'ערב-הכניס' לפנינו.

שורש 'ערב' יצא אפוא ללמד, מה גדולה הערבוביה בתחום זה, עם כל העזרה, שזכינו לה מן השפות השמיות האחרות.